

Medvědí klec, Nabokov a totalita v totalitě

Jiří Kratochvil: *Slib*.
Brno, Druhé město 2009.

V zrcadlovém sále stojí Vladimír Nabokov, Friedrich Dürrenmatt a Jiří Kratochvil a jejich odrazy se prolínají a překrývají a splývají. Kde končí jeden a začíná druhý?

Dvacet let po listopadu 1989 vydal za normalizace zapovězený autor Jiří Kratochvil svou jednadvacátou knihu. Název románu je nejen aluzí na Dürrenmattův *Slib*, ale snad také signálem čtenářům, že po několika románech sklouzávajících místy až k sebestarosti a trapnosti, se autor vrací tam, kde zazářil po vydání *Medvědího románu*.

Slib v sobě míchá vše, co bylo možné vyzorovat v autorových předchozích prózách. Kulisy Brna s moderní architekturou, kterou v padesátých letech zaplevelily králikárny socialistického realismu. Zpočátku paralelně se odvíjející dějové linie, které se postupně důmyslně propojí. Intertextuální narážky širokého časového i kulturního rozpětí. Prolínající se hlasy několika vyprávěcích postav, narušované vstupy primárního vševědoucího vypravěče. A jako bonus konec ne-konec, protože v tomhle románu není nic takové, jaké se to zdá být.

Rámcem příběhu je zdánlivě prostý. Architekt Modráček proplouvá režimy a bez výčitek svědomí skáče, jak jiní pískají. Jednou projektuje vilu na půdorysu hákového kříže, aby se vzápětí nerozpakoval stavět oblodná sídla členům brněnské KSČ. Pravidelně dochází k výslechům, jejichž smysl mu uniká, a vztah k vyslychajícímu poručíkovi (s groteskně příznačným krycím jménem Láška) sklouzává od nenávisti k lhostejnosti. Každodenní rutina není ničím narušována. Tak by mohl Modráček

pokračovat až do skonání světa, nebýt toho, že Státní bezpečnost zatkne jeho sestru a dožene ji ve vazbě k sebevraždě. Nutno poznamenat, že Modráčkova sestra je pravým opakem pana architekta, protože zatímco on se bez váhání podřídí čemukoli, ona je naopak vždy členkou nějaké té protirežimní skupiny. Cítíte tu ironii?

Potud Kratochvil. Teď se otočíme a v zrcadle se objeví Dürrenmatt. V jeho detektivce přislíbí policista matce oběti, že najde pedofilního vraha jejího dítěte, a toto hledání se mu stane posedlostí. Další otočka. A v zrcadle Nabokov, v jehož povídce vezmou ruští emigranti spravedlnost do svých rukou a bývalému krajanovi vytvoří doživotní vězení ze své koupelny. Posedlý Modráček připraví vězení ve vlastním sklepě, čímž má být naplněna humánní pomsta. Původně zamýšlená symbolika se však v jeho pojetí (a za drobného přispění náhody) mění ve skutečný akt: uvězní poručíka Lásku ve sklepní. Stejně tak je dále třeba uvěznit každého, kdo by první čin mohl odhalit.

A nic není takové, jaké se to zdá být. Symbol se mění v realitu a realita v symbol. Místo papírku se jménem drží Modráček skutečného policistu – a místo dlouhosáhlého popisování celé podzemní hrůzy stačí jen zmínka o případech, které si čtenář snadno vybaví. Není to tak dávno, kdy média zaměstnávaly kauzy rakouského vězňáka Fritzla nebo Kláry Maurerové.

Nasbírání nedobrovolní obyvatelé Modráčkova sklepení jsou jakousi utopickou karikaturou, či snad karikovanou utopií (?). Stejně jako biblický Noe svolával na svou Archu všechny živočišné druhy, tak i Modráček má ve sklepě poměrně reprezentativní vzorek společnosti: společný prostor obývají estébák a soukromý detektiv, páter či prostitutka, a dokonce i Modráčkova vlastní manželka. Narůstající počet vězňů s sebou přináší jisté potíže. Vězňitel se

stává stejným vězněm jako ti, které drží pod zámekem.

Avšak spolu se strachem z možného odhalení paradoxně roste i Modráčkova touha konečně vystoupit z průměrnosti a vytvořit vrcholné architektonické dílo. Nejen že zajistí odhlučnění podzemního prostoru, kanalizaci, dodávku vzduchu a potravin, ale cíleným výběrem dalších a dalších obětí se věžňům postará o kulturní povyražení a vzdělání – a dovedeno ad absurdum také o sex. Modráček, dosud vždy poslušný a podřízený požadavkům doby, se stává diktátorem, jenž má moc nad skupinou lidí. Už tu ironii cítíte?

Pokud bylo uvedeno, že próza obsahuje vše, co je pro Kratochvila typické, je třeba také dodat, že obsahuje stejnou měrou i autorovy nešvary. Nejnapadnější je patrně to, jak často si musí vypomáhat náhodou. Tam, kde se tok událostí dostane do slepé uličky, vstoupí primární vypravěč a předhodí čtenáři třeba i naprosto absurdní informaci, jen aby děj posunul dál. Otázku, zda se jedná o záměrnou hru, nebo o autorovu fabulační nedůslednost, si musí každý zodpovědět sám. Dalším hluchým místem je zahlcení románu informacemi, z nichž je obtížné vybrat ty podstatné, které v pozdější fázi vyprávění nabudou na důležitosti. Jen výjimečně vypravěč na jejich budoucí důležitost výslovně upozorní, neděje se to však podle žádného rozpoznatelného klíče.

Slib je v kontextu české prózy nepochybně nadprůměrným počinem, podobně jako většina Kratochvilova díla. Uvolněný autorský styl je v naší literatuře ojedinělý, a právě proto vyvolává stejnou měrou nadšení i rozpaky. Záleží na každém, do které kategorie se zařadí. Ti první už mají román přečtený a ti druzí do něj možná aspoň nahlédnou. Pomineme-li však otázku stylu, co nového *Slib* přináší? Proč ho číst, když si můžeme přečíst Dürrenmatta nebo Nabokova a staršího Kratochvila? Jak dlouho si ještě Jiří Kratochvil vystačí s variováním sebe sama, případně druhých?

Ale ať už to v budoucnu dopadne jakkoliv, dnes může být se svým dílem spokojen a může ho klidně podepsat.

Dagmar Hábová

Potěšení z vyprávění

Jiří Kratochvil: *Slib*.
Brno, Druhé město 2009.

Jistý lidový recenzent se ve svém vyjádření ke Kratochvilově poslední knize provokativně táže: „Proč číst Kratochvilův *Slib*, když si můžeme přečíst *Slib* Dürrenmattův, povídku Vladimira Nabokova a k tomu třeba nějaký starší román Jiřího Kratochvila?“ A dosti nejistě odpovídá, že bychom snad mohli argumentovat uměním variace. Otázce (ani odpovědi) dost dobře nerozumím. Táže-li se po motivaci, proč číst (cokoli), odpovědí by v mém případě bylo (přínejmenším): pro potěšení. Ale dovedu si představit i jiné: pro peníze (recenzentský chlebiček nebývá zadarmo), z povinnosti, z nudy apod. Táže-li se po tom, proč číst knihy, které explicitně či implicitně odkazují k jiným knihám, pokládám takové tázání u literárně-kritického profesionála za kritické selhání. Táže-li se, proč číst nového Kratochvila, když už je dost starších a tento je pouhou další variací na již (mnohokrát) řečené, přijde mi to podobně praštěné jako otázka, proč se Beethoven místo kupení sonát nedal radši na karate. Ale co, jistě zůstává, že (v tomto případě) je lépe přistoupit k četbě bez zbytečných kritikologických předsudků.

Slib je dalším z brněnských textů Jiřího Kratochvila. „Brněnským“ míním jednak místo, v němž se příběh odehrává, jednak celou řadu technik a postupů, ale i témat, která najdeme i v dřívějších Kratochvilových prózách. Leč postupně.

Kratochvil svým dílem modeluje prostorovou mapu Brna v průběhu času, jakési „malé Brno“ (ve smyslu malých světů U. Eca), soubor míst a prostorů (střed města, přilehlé čtvrti, přehrada aj.). Zapojení brněnských reálií není náhodné nebo ornamentální; zcela konkrétní (v aktuálním světě existující) lokality hrají v příběhu roli téže důležitosti jako postavy: dokonce snad paradoxně důležitější. Postavy u Kratochvila totiž v prvé řadě jednájí (vypravěč neztrácí čas jejich popisem – většina Kratochvilových postav je vykreslena jednou dvěma větami – nebo nedejbože nějakou psychologizací: i proto má většina Kratochvilových knih skvělý spád), kdežto známé lokality tomuto jednání skýtají prostor – což vede k banálnímu závěru, že Kratochvilovy příběhy se vlastně ani nemohou

odehrát jinde, neboť přesazením do jiného místa/města by se z nich staly příběhy zcela odlišné (není divu, i místa mají své příběhy: srov. přehled pojmenování Masarykovy ulice v průběhu dvacátého století v *Nesmrtelném příběhu* jako pandán k událostem 20. století vyprávěným Soňou Trockou, dále roli historie, demografie a urbanistiky, ale třeba i jazyka/dialektu Brna). Zajímavé je i to, že zatímco postavy zůstávají nepopsány/nepopisovány a jejich konkretizovatelná podoba otevřena (nosí Kamil Modráček brýle?), tak popisu míst je věnováno daleko více textu (dům na Běhounské), přestože k jejich konkretizaci stačí maličkost: vyjít do brněnských ulic.

Kratochvilovo „malé Brno“ získává *Slibem* další fasety: pohybujeme se poněvíc v lokacích uvedených v knize *Uprostřed noci zpěv*: byt architekta Modráčka, hlavní postavy *Slibu*, na Běhounské 3/5 je přímo naproti bytu Kratochvilů, rodiny, která je v *Uprostřed noci zpěv* také podrobena policejní šikaně ze strany StB (jakkoli zrcadlově: Modráček, pracující na Leninově třídě, je nucen docházet na „šilcárnu“ na Běhounskou, kdežto maminka Kratochvilová musí docházet z Běhounské na Leninku), na s. 47 je dokonce zachycena táž situace z *Uprostřed noci zpěv*, kdy malý Petřík při domovní prohlídce jde policajtům pro pivo. Rodina Kratochvilových (z padesátých let: Kratochvil-vypravěč se objeví až v poslední kapitole) se příběhem ještě párkrát mihne, což je možná škoda – s ohledem na potenciál, který s sebou vstupní konfigurace příběhu *Slibu* nesla (jaká jiná postava-vypravěč v budoucích textech by mohla prostoupit do někdejšího světa *Uprostřed noci zpěv* tak blízko a hluboko jako souseď na patře?). Ale nešť, knihy se (naštěstí) nepišou pro teoretiky.

Knihy je rozdělena do tří částí: první osvětluje události, které přiměly Kamila Modráčka uzavřít slib (pomstít smrt sestry, která dle vyjádření policie spáchala sebevraždu ve vazbě), druhá, odehrávající se taktéž v padesátých letech, pak realizaci tohoto záměru (uvěznění poručíka Lásky ve sklepení, inspirované Nabokovovou povídkou „Zdės govorjat po ruski“), a to, jak zamýšlená odplata přeroste Modráčkovi přes hlavu (nakonec uvězní, jednak za účelem utajení, jednak z bohubých důvodů, celkem 21 osob). Třetí část tvoří čtyři nespojitě kapitoly (vyprávění jedné z uvězněných postav, kapitola „Z odstupu“ neboli přehled případu Modráček z počátku

21. století, kapitola líčící smrt Kamila Modráčka, ke které absurdně dojde při pohřbu poručíka Lásky a která znemožní zamýšlené propuštění vězňů, a kapitoly, ve které dcera poručíka Lásky vypráví ze své perspektivy o témže). Lze říci, že první dvě části působí kompaktně, třetí pak – svým vícehlasím – tuto kompaktnost, kterou na jiných Kratochvilových textech obdivuji, poněkud narušuje. Možná je to způsobeno kapitolou „Z odstupu“, kterou, jakkoli je vyprávěna ve třetí osobě, tvoří víceméně rozprava dvou mladých lidí o Modráčkově případu. Neformální (rozuměj: nepoetický, nekratochvilný, všednodenní) tón rozhovoru, ukvapené interpretační soudy a v neposlední řadě i laciné aktualizace (srovnání Modráčkova případu s kuřimskou kauzou uvězněných a týraných dětí nebo s rakouským případem Josefa Fritzla) se z knihy vymykají – jako by byly přidány až ex post a víceméně násilně. Lze ji chápat v návaznosti na Modráčkovu rozpravu se spisovatelem Liborem Hrachem o vztahu literatury a skutečnosti („Naprůstá většina toho [...] co bylo napsáno, se už stala anebo se teprve mívá stát. [...] Ale jak je pak možné poznat [...] co je jen bohapustý spisovatel-ský výmysl?“), jako textový důkaz uvedeného citátu, přesto: způsob, jakým jsou ony aktuální události vsazeny a vyprávěny v příběhu Kamila Modráčka, vede spíše k závěru, že skutečnost není ani zdaleka tak literární jako literatura, že Modráčkova inspirace – ve světě *Slibu* – Nabokovem je mnohem silnější a organičtější nežli tamtéž uvedené aktuální skutečnosti.

Předposlední kapitolou („Záskoky Petra Luňáka, rozhlasového redaktora“) se mihne Kratochvil-postava v nesmírně elegantní a sebeironické epizodě setkání na ulici („Ale to už jsem se srazil s někým, kdo mi byl okamžitě povědomý [říká Luňák]. Spisovatel Jiří Kratochvil. Ale kurva, jak ten zestárl.“). V poslední kapitole, či spíše kratičké doušce, se ujímá slova explicitně sám Kratochvil. Připomeňme jen, že jde o oblíbenou Kratochvilovu techniku: sama jeho přítomnost (ať už v příběhu jako postava nebo v pozici vypravěče) totiž zmnožuje úrovně vyprávění a otevírá text dalším interpretacím, minimálně s ohledem na identitu (dosavadního) vypravěče.

Pokud jde o narativní techniku, používá Kratochvil ve *Slibu* opět vícero vypravěčů: kromě Modráčka se vyprávění v první osobě ujímá detektiv Kočí, Modráčkova sestra, jednu kapitolu vypráví (ve druhé osobě)

major Ivan Sluka, řada kapitol je pak vyprávěna (vždy jakoby z perspektivy jedné z postav) ve třetí osobě. Jednotliví vypravěči (minimálně v prvních dvou částech) nejsou příliš diverzifikováni, pokud jde o stylistické nuance: vlastně nebýt toho, že určitá osoba jedná a zároveň o sobě hovoří v první osobě (se všemi gramatickými, ale i pragmatickými důsledky), mohli bychom snadno zaměnit Modráčkovu vyprávěni s vyprávěním např. jeho sestry nebo Daniela Kočího. Výjimkou je jednak kapitola „Příběh opravdového života“, kterou tvoří deník spisovatele Libora Hracha zachycující mj. výše uvedenou rozmluvu o vztahu literatury a skutečnosti, jednak zajímavě pojaté vyprávění majora StB Ivana Sluky, který o sobě hovoří ve druhé osobě a jehož promluvy jsou protkány zupáckým policejním slangem a jejich automatismus, zvláště hovoří-li o uspořádání policejního oddělení a jeho úkolech, je ve zvláštní shodě s popisovaným.

V poslední části je pak každá kapitola jiná: jednou větou vyprávěné „historky z podzemí“ v kapitole „a tak je to tady, pravil doktor Štefl, poslíčkové doběhli“, kterou vypráví Alžběta Hajná, klenotnice a hodinářka, lehký a mluvný styl kapitoly „Z odstupu“, střídme a decentně vyprávěné události ústící v Modráčkovu smrt, a konečně typicky kratochvilná kapitola, kterou vypráví rozhlasový redaktor Pavel Luňák (se všemi podstatnými kratochvilismy: s kolokvialismy, fantasmagoriemi jemně vetkanými do realistického líčení, řádkou vnitřních – zhusta ironických – poznámek apod.).

Každopádně mám za to, že zvolená metoda střídání vypravěčů zde není příliš účelně použita: jak jsem již zmínil, v prvních dvou částech vypravěči (resp. jejich styl) převážně splývají, v části poslední je pak vše, jak jsme u Kratochvila (z *Urmedvěda*) zvyklí, tj. funkční a pečlivě zkomponované (s výše uvedenou výhradou ke kapitole „Z odstupu“). V prvních dvou částech je pak vyprávění takřka 100% lineární, co vypravěč, to linie, souběžně běžící chronologicky s liniemi ostatními a jen minimálně se prostupující: Modráček-vypravěč se sice objeví jako postava ve vyprávění Daniela Kočího (nákup zlaté klece u starozitníka), podobně je Ivan Sluka přítomen popravě poručíka Treblíka, kterou v jiné linii přes zed' zaslechnou uvězněné osoby ve sklepě, ale přiznám se (a zde půjde jen o můj soukromý názor): byl jsem

trochu zklamán, že *Slib* jako celek není po této stránce propracovanější.

Kratochvil sám opakovaně hovoří o propojenosti svých románů (s kořeny v *Urmedvědovi*), o tom, že jeho texty tvoří síť (v jednom rozhovoru to rozvádí následujícím způsobem: „V kleci, v tom úzkým prostoru, tančím svůj vypravěčský tanec.“). Jak jsem zmínil výše, *Slib* je propojen zejména s knihou *Uprostřed noci zpěv*, co se techniky vyprávění a některých témat týče (změny perspektiv, posouvání narativních rovin, totalitarismus, tajná policie, padesátá léta), tak samozřejmě s *Urmedvědem*. Možná není tak silný po formální či technické stránce, ale z hlediska tématu a příběhu se jedná o výrazně podařenou knihu.

Martin Punčochář

Zaostřeno na Josefa Svatopluka Machara

Petr Sýkora: *Básník proti Hradu: neposlušný občan Josef Svatopluk Machar*. Praha, Libri 2009.

Život a dílo básníka Josefa Svatopluka Machara (1864–1942) přitahovaly a zajímaly většinu jeho monografistů především v souvislostech s modernistickým hnutím v české literatuře přelomu 19. a 20. stol. Tak doposud publikované studie Vojtěcha Martínka (1912), Zdeňka Pešata (1959), Fedora Soldana (1974) aj. nešetří prostorem pro vylíčení básníkovy bezmála třicetiletého pobytu ve Vídni, odkud zasahoval do kulturního života v Čechách, nového rozpoutání bojů o Hálek (1894), zásadní spoluúčasti na koncepci Manifestu České moderny (1895), svérázné filozofie dějin lidstva a ovšem jeho temperamentního zájmu o věci veřejné, jež si nacházely v jeho pracích veršovaných i prozaických vždy své místo. Naproti tomu literární vědci nevyvíjeli nijak silnou iniciativu směrem k podrobnějšímu studiu Macharova života a díla z pozdějšího, jen o málo kratšího období od jeho příchodu do Československé republiky a za protektorátu. Tu jakoby nezakrotný bouřlivák a vášnivý debatér téměř přestal existovat a zájem o něj vždy přenechávali spíše historiografům. Souviselo to bezpochyby s nucenou celkovou reorganizací jeho osobního života. Celoživotní bytostný kritik sociálních poměrů,

vlastenec a nesmlouvavý a pohotový satirik svou sice krátkou, avšak nikoli bezvýznamnou účastí na praxi vysoké politiky Československé republiky, ve významné a exponované funkci na vlastní kůži okusil chuť politické moci i pachutí její morálky, posměšky a ostouzení médií, denunce, indiferentnost a nevděk od letitých přátel. Po odchodu ze státní služby, jakmile to bylo možné, se vrátil ke spisovatelské a novinářské práci, jež pro něho nikdy neztrácela smysl a stávala se ventilem deziluzí. A dokonce se mu většinou dařilo najít jí i publikační tribunu. Projevy nesouhlasu s jeho občanskými postoji či vůbec nechuť k Macharovi, sdílené částí české veřejnosti v meziválečném období, pak nejednou nevycházely ani tak z postojů vůči obsahu jeho textů jako z pouhé skutečnosti, že místo pro jejich zveřejnění básník nacházel v protivládním pravicovém tisku. Machar, jak konstatuje Sýkora, se např. důsledně neangažoval v politice Národní ligy, politické strany Jiřího Stříbrného. List tohoto Masarykova oblíbence, někdejšího ministra první vlády ČSR a posléze apostaty národně-demokratické strany však jako jediný jeho příspěvky nejen akceptoval, ale v plném znění tiskl, protože jinde do nich redakce zasahovala nebo o ně neprojevovaly zájem. Za to si Machar vysloužil pověst zpátečníka, která se stala do budoucna podstatným a trvalým atributem jeho obrazu v dějinách – srov. např. Lehár, J. – Stich, A. – Janáčková, J. – Holý, J.: *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2000, s. 404. Právě tato klasifikace, dosti povrchní a nepřesná, ublížila i jeho pověsti básníka, nahradivši hodnocení umělecké kádrově-politickým posudkem. Od roku 1937 pak Macharovi přibýly starosti s cenzurou.

Uvedená i další fakta a okolnosti Macharova života a díla zaujaly Petra Sýkoru, takže jim věnoval svou diplomovou práci *Cesta pravdy J. S. Machara* (FF UK Praha), jejíž přepracovanou verzi, zkrácenou o literárněvědné kapitoly a o analýzy Macharova pozdního literárního a publicistického díla, vydal pod titulem *Básník proti Hradu. Neposlušný občan Josef Svatopluk Machar*. Jakous takous představu o struktuře vyloučených pasáží si lze učinit z kapitoly „Proti hradu“ (! – P. H.; s. 127–205). Svou monografií sleduje doplnění obrazu života a tvorby Josefa Svatopluka Machara o jeho poslední dvacetiletí, aby dosáhl úplnosti, kterou pohříchu strádá dosavadní

dostupná literatura. Přinesla zejména příkřejší diferencí s vžitou a dotud dominantní představou bojovníka proti habsburskému zpátečnictví, klerikálnímu tmářství a mladočeskému fráziství, v níž se ztrácela či zcela absentovala role Machara jako přísného kritika veřejného života republiky a jejích institucí i konkrétních osob politických představitelů, což se navíc nikterak nesnáší s neudržitelnou představou prvorepublikové pohádky. Autor úspěšně sleduje a objasňuje důvody, které vedly k tomuto částečnému Macharovu postupnému „vymizení“ z literární scény. Jejich původ a největší objem vygenerovalo prostředí aktivní politiky státu, za jehož vznik bojoval, jehož politický systém spolubudoval, ale jež jej nakonec odvrhlo.

Josef Svatopluk Machar musel opustit jako etnický Čech po skončení první světové války Vídeň. Po návratu do Prahy byl nucen přizpůsobit se nové ekonomické a politické realitě mladého československého státu i soukromí svého a své rodiny a na žádost nejvyšších politických představitelů, včetně svého dávného přítele T. G. Masaryka, vstoupil v srpnu roku 1919 do státní služby a stal se generálním inspektorem československé armády. Setrval v ní plných pět let, do listopadu 1924. Nebyla to volba právě z nejšťastnějších, neboť vysoká funkce v silovém rezortu, o který se přetahovaly všechny politické strany, mu přinesla řadu nepříjemností a zklamání, z nichž si jen menší díl přivodil sám svou osobní neobratností či sníženou schopností operativní orientace ve světě tzv. praktické politiky. Největším zklamáním pro něj bylo chování Masarykovo. Také v Sýkorově monografii se obraz prezidenta Osloboditele propastně liší od všeobecně šířené a hojně přijímané pověsti „filozofa na trůně“ a laskavého „tatíčka“ a nabývá podoby mnohem realističtější, totiž čistě pragmatického politika, pro něhož osobní přátelství má cenu jen potud, pokud slouží dosažení jeho politických cílů. Svě politické účty s jistými oponenty, mezi něž náležel i J. S. Machar, si vyřizoval T. G. Masaryk osobně, jsa kryt pseudonymy, zástupnými autory, Zákonem na ochranu republiky atd.

Ve světle archiválií, s nimiž Sýkora pracoval, jeví se svědectví Masarykových blízkých spolupracovníků (Schenk, Gašparíková) o jeho zdrženlivosti v zasahování do soudobých politických afér jako subjek-

tivní, tendenční a neudržitelná. Otevření této přehlížené a odsouvané stránky macharovského tématu nejenže odhaluje zastřenou část díla jedné literární individuality, nýbrž nezvratně naznačuje silnou diferencovanost soudobé intelektuální elity i soudobého literárního kontextu a neudržitelnost mýtu prvorepublikové idyly.

Celek Macharova beletristického a publicistického díla je ohromný a do značné míry i vinou nekritičnosti svého autora při jeho několikerém pořádání až trestuhodně nepřehledný. Sýkora se v něm však dobře orientuje, zkrátka předmět svého badatelského zájmu zná. Věcné omyly typu „Zasláno A. V. Friče, jenž byl jedním ze synů revolucionáře a bouřliváka F. V. Friče...“ (s. 78) jsou výjimečné. (Zde se setkávají v jednom souvětí omyly dokonce dva. Jednak A. V. Frič, 1882–1944, pocházel z rodiny známého pražského advokáta JUDr. Vojtěcha Friče, 1844–1918, jednak je chybně uvedena iniciála prvního křestního jména „revolucionáře a bouřliváka“.) Není-li snadno najít vážnější námitky ani proti kvalitě a objemu prostudovaného a užitého materiálu, ani proti tendenci Sýkorovy monografie, neznamená to bezvýhradný souhlas se vším, co se zde tvrdí. Zásadně kriticky je však třeba se postavit proti jeho výběru výrazových prostředků a vůbec stylu.

První problém Sýkorovy narace představuje občasná nezvládnutá rozvláčnost, pravděpodobně pozůstatek původního žánru (diplomová práce), jako obvyklý prostředek dosažení předepsaného počtu znaků. Měl/a ji korigovat školitel/ka a tak zamezit zbytečnému a nefunkčnímu narůstání textu. S ní ruku v ruce jde jistá nevyváženost rozsahu informací. V tomto smyslu je možno se domnívat, že čtenáře literárněvědné monografie na macharovské téma lze vcelku oprávněně podezírat, že je mu známo občanské jméno Emy Destinové, ale že naopak nemusí mít ani potuchy o „nechvalně známém“ Marku Premingrovi, a že by se dokonce mohl ptát po důvodech toho autorského znectění jeho osoby užitím dehonestujícího epiteta *constans*. A užití téhož k charakteristice Rudolfa Gajdy (1892–1948) – přinejmenším vzhledem k macharovskému kontextu – také nebylo nejšťastnější (srov. s. 74.)

Pečlivým korekturám měly být podrobeny obecně historické zkratky, které se autorovi mohou jevit jako efektní, neboť se zjevně snaží ostře je pointovat a jimi ostře

pointovat. Dosažený výsledek bývá však nejednou problematický tím, že posouvá text na hranici papírovosti a komiky: „Český národ, formovaný Jiráskovými romány, Macharovými protirakouskými fejetony a povídkami Václava Beneše Třebízského zareagoval na počínající válku tak, jak si to v Rakousku zřejmě málokdo představoval...“ (s. 19.) A odkud pochází ten naprosto neuvěřitelný nesmysl, že „legionáři, ošlehaní mnoha bitvami a uvyklí dobrodružnému životu oproštěnému od přízemních vojenských povinností, odmítali doma poslouchat své nadřízené, kteří většinou patřili k poražené rakouské armádě, pročez také nebyli pro tyto zkušené vojáky dostatečnou autoritou?“ (s. 58.) Školní křída práší z některých patetických obecnějších soudů, jako např. „[Machar] svým satirickým až ironickým zrakem rozleptává vše, co není ryzí a poctivé“ (s. 13). Nechybí pleonasmy, např. „zřetel na své vlastní pocity, dojmy, prožitky, emoce atd.“ (s. 15.), „zřejmě opravdu“ (s. 27), „nepravdivé klepy“ (s. 65), „rozumový a racionální“ (s. 176) aj. Jindy zase autor nekriticky přejímá dobovou, dnes zastaralou rétoriku, pojmosloví a terminologii. „Viděli jsme,“ píše Sýkora, „že ani v letech největšího blahobytu (1928 – 1929) nepocitoval básník se situací národa stoprocentní spokojenost“ (s. 133.) Ale kterého národa v zemi? Českého? Německého? Slovenského? Podkarpatoruských Lemků, Huculů nebo Židů? Jihoslovenských Maďarů? Těšínských Poláků? S některými výrazy zachází Petr Sýkora velmi svobodomyšlně, když je uvolňuje z jejich tradičních konotací, např. když Machara prezentuje jako „veršotepce“ (s. 11 a 183), tedy někoho netalentovaného, kdo se overše s námahou a marně pokouší. Stranou nechť zůstane pravopis velkých písmen, předložkových a bezpředložkových vazeb apod., zato však nelze nechat bez povšimnutí fráze, prázdná, nahraditelná slova, důkazy defraudace jazyka, jako např. „fungovat“ (s. 25, 64, 203), „odstartovaný“ (s. 42, 76), „hektické“ (s. 55, 160), „nadstandardní“ [styky Ferd. Peroutky s Hradem] (s. 171), naopak „nestandardní“ [doba] (s. 237 dvakrát) aj.

Macharovská monografie Petra Sýkory, jakkoli v nynější své verzi ne zcela vyrovnaná a ne zcela urovnaná, ježatá a nohatá, upoutává svým zápalem pro věc a zjevnou snahou být tématu práv. Bude jen dobře, dočká-li se její text nové, dů-

kladně promyšlené redakce a po ní nového vydání.

Petr Hora

Na výsměch všemu, o čem sníti chceš

**Bohuslav Brouk: *Zde trapno existovat*.
Brno, Host 2008.**

„Autor [...] se narodil, nikoliv vlastní vinou, počátkem 20. století v rakousko-uherské říši na území budoucích československých republik a žije celkem bez zájmu a proti svému přesvědčení až dosud.“ (s. 70) Tak začíná v *Dopisech z exilu příštím milenkám* (1949) životopis Jana Vlasáka alias Gottloba Brauka vulgo Boguslava Broukčenka neboli Bohuslava Brouka. Ale, pseudonym nepseudonym, v závěru se podepisuje přece a jinak, totiž charakteristickým konstatováním, že: „[...] autor je už dosti stár, aby věděl, že po každé lásce zbývá jen smutek a že se ženami, právě tak jako s kýmkoliv z lidí vůbec, nelze dlouho s uspokojením obcovati.“ (s. 71)

Bohuslav Brouk (1912–1978) patří stále k méně známým, ale nejpozoruhodnějším personám kulturního života 30. let. Jako *enfant terrible* a vysoce kultivovaný a vzdělaný literát nám ve svých esejích podnes nabízí velice neotřelý (či neotřele nový) pohled na vůkolní svět, mimo jiné také na legendami zkrášlenou dobu první republiky (i v této šťastné a demokratické éře českých dějin směly leckteré Broukovy texty vycházet nanejvýš nákladem vlastním). Je to pohled o to zajímavější, že proniká za svou dobovost a čtenář Broukových textů může popatřit na člověka a společnost nápadně se podobajícím těm dnešním; zrovna tak lze říci, že Broukova pozorovatelská perspektiva a názory jsou pro stejný typ lidí dnes stejně provokativní, jako byly v době svého vzniku.

Nakladatelstvím Host vydaná kniha *Zde trapno existovat* ale nechce mapovat „zlatou éru“ 30. let, tedy dobu pro Brouka autorsky nejplodnější a nejtypičtější. Místo toho předkládá veřejnosti dosud neznámé texty v souboru dochovaných písemností Bohuslava Brouka z doby počínající se jeho odchodem do emigrace a zakončené, přirozeně, autorovou smrtí. Soubor textů

(jejichž kolísavá kvalita je přirozeně vysvětlitelná dokumentární povahou svazku) se v publikaci přehledně člení na oddíly prózy, poezie, publicistiky a korespondence a je navíc bohatě vypravený obrazovými přílohami (archivní fotografie a faksimilia úředních dokumentů), rejstříky a medailonky všech zmiňovaných osobností. Jednotlivé tematické oblasti v Broukově písemném odkazu reflektují úvodem publikace Viktor A. Debnár, který knihu připravil k vydání, Vladimír Papoušek a Vladimír Borecký v obsáhlých statích, jež čtenáři mnohé usnadňují; zajímavou osobní vzpomínku nabízí ještě krátký rozhovor s básníkem Františkem Listopadem.

Knihou *Zde trapno existovat* chce především obeznámit s druhou – prakticky neznámou – etapou Broukova života prostřednictvím jeho literárního odkazu, který by v nejednom případě jen těžce snášel samostatné vydání (mnoho publicistických čísel je vysloveně příležitostné povahy a není z nich cítit sebemenší autorův interes) a vytváří tak jakousi ilustraci, prohlubující zážitek životního příběhu za nimi.

Bohuslav Brouk byl ze strany KSČ napadán již od 30. let, o to více pak v letech poválečných a hned v únoru 1948 byl vyloučen ze Syndikátu českých spisovatelů. V tomtéž roce přechází hranice, i když přesné datum přechodu známo není. Brouk, věren své „paradoxní povaze“, odchází do emigrace (údajně) vybaven pouze diplomatkou, když předtím manželku lišácky ubezpečil, že se chystá do lázní. Paní Brouková se o emigraci svého chotě dovídá až z Mladé fronty, když už je Bohuslav Brouk v záchytném táboře Goetheschule v Řeznu. Ještě téhož roku dostane pas a odjíždí do Francie, kde si po čase nachází místo ve funkci tajemníka Výboru pro sociální pomoc československým uprchlíkům. Přispívá také do nepravidelníku *Zpravodaje československé emigrace*, jehož vydavateli jsou Hubert Ripka a František Kovárna – ve *Zde trapno existovat* Broukovi korespondenti (vedle zmíněného již Františka Listopada a Jaroslava Dreslera). Těžké chvíle spojené s Lyonem, kde se živí co pomocný dělník na stavbě, přivádějí Brouka dokonce k psaní poezie, která do té doby bývala mimo oblast jeho literárních aktivit i – řeklo by se – letory. Roku 1949 odjíždí do Austrálie; na lodi vzniká knižní reflexe emigrace a emigranství *Dopisy z exilu příštím milenkám* (vydaná autorem pod nejstarším z pseudonymů Jan Vlasák),

jejíž sžíravý tón a vyhraněný subjektivismus tehdy neměl v souvislosti s tématem obdoby. Čteme například, že „[...] mnozí exulanti se vydávají za nadlidi, ačkoliv exilem neprokázali nic jiného než své bezmezné lpění na životě neboli totéž, co prokázali ti, kdo pod nátlakem vstoupili po únoru do KSČ, aby obhájili své životbyťi.“ (s. 57) A o těchže: „[...] ani oni neprojeví hrdinství a že místo toho, aby nesnesitelnost komunistického režimu demonstrovali sebevraždou, která by jim nadto ještě zaručila opravdu čestný odchod z tohoto světa, utekli do exilu, kde z nich již dnes mnozí vedou pramálo důstojný život, zaprodávající se z bídy a zoufalství kdekomu a hašteříce se hůře než lůza zmocnivší se doma moci.“ (s. 58)

Pro slova o pramálo důstojném životě Brouk nemusel chodit daleko. Jelikož mu žádný z jeho dvou doktorátů (z přírodních věd a filozofie) není v zahraničí mnoho ku pomoci, musí Brouk i nadále vykonávat zaměstnání pod svou odbornou úrovní. Přesto se období let 1951–1958, které prožil v Austrálii, zdá být o poznání šťastnější. Po epizodě v továrně na výrobu plastů nastupuje na místo laboranta v Laboratořích Australského svazu pro výzkum sér v Parkeville a za svou choť (v pořadí druhou) pojímá českou vychovatelku Libuši Kalinovou. Brouk v tomto čase údajně počíná psát své memoáry a román, ale ani jedno z těchto děl se nám (jak se zatím zdá) nedochovalo. Dlouhá léta také pracuje na svém filozofickém spisu *O šalbě svobody a demokracie*.

V říjnu 1958 se Brouk přemísťuje do nové náhradní vlasti – Spojeného království (tentokrát i s manželkou). Během 60. let cestuje po Evropě (v roce 1969 navštívuje i Prahu), pracuje jako středškolský profesor a posléze jako biolog na North Western Polytechnic; v letech 1968–1975 je činný na Borough Polytechnic v oddělení aplikované biologie a potravin. Z tohoto období pochází odborná práce *Plants Consumed by Man*, zabývající se etymologií, geografickým rozšířením a fyziologií plodin využívaných člověkem. Po smrti své druhé ženy vstupuje ještě do svazku manželského s její sestrou; tento vztah ale trvá pouhých pět let. Bohuslav Brouk umírá osamocen ve svém bytě 19. ledna 1978 na krvácení do mozku, a jeho tělo je nalezeno až několik dní poté.

„[...] nikdy jsem nikoho neopustil a nikdy nikoho neopustím, neboť slušný

člověk je vždy a vždy sám a sám.“ (s. 62) Tento výrok odkrývá jeden důležitý rys v Broukově spleťtí osobnosti, která nebyla snad ani tak (jak se vždy znovu zdůrazňuje) kontroverzní, jako spíš samotářská či osamělá. Obklopen koldokola lidmi, které mohl shledávat leda barbary a jejichž nízkost a záliba v malichernostech mu připadala nepochopitelná, utíkal se sám k sobě jako jedinému zdroji vnímání a myšlení, jemuž mohl plně důvěřovat. Odtud také jeho obezřelost (a vzápětí sarkasmus) ve všem, co s lidmi souviselo. Svěření vlády lidu, ať už cestou demokratickou nebo komunistickou (a zde se objasňují důvody jeho nadrežimové nepohodlnosti), považoval za velmi nešťastné a neuvážené: pro demokracii ještě neshledával člověka dosti zralým. „Kdyby bylo možno vystopovat prázárodek lidové demokracie, objevili bychom jej jistě v nějaké milostné scéně, kdy třeba jeden z milenců, držících se v objetí, neváhá druhému mocně říhnout do obličeje.“ (s. 66) Lidé si podle Brouka navíc nejsou rovni, a proto by byla (respektive: je) chyba namlouvat si, že je tomu jinak. „S demokracií, s rovnostářstvím je to podobné jako s nudismem. Proč bychom se měli stydět za nahotu? Která róba je vkusnější než krásné lidské tělo? Ale, kdo má opravdu krásné tělo? Kdyby všichni lidé chodili nazí, nechtěl byste asi už nikdy vyjít na ulici, kde by v záplavě hnusně nebo alespoň komicky působících těl zanikla sebekrásnější těla. Přiznejme si, kdo má zadnici opravdu vhodnou pro veřejné vystoupení? [...] A právě tak je nesmyslné hlásat ideu rovnoprávnosti, demokracie a svobody, poněvadž ještě méně lidí má ducha neurážejícího nejzákladnější pravidla logiky a vkusu. Většina lidí jsou blbečci, duševní kretěni, a v zbývající hrstce lidí zavládají pak ještě značné rozdíly v míře jejich kultivovanosti. [...] Kdyby mrzáctví ducha bylo neméně zjevné a nepřezíratelné jako neformnost těla, byli by jistě demokraté pokládáni za nejzřetnější sektu na světě...“ (s. 108n)

Zajímavý je v knize oddíl poezie. Dochované texty se sice mohou zdát svou uměleckou kvalitou sporné, a mnohdy jde navíc jen o parodické hříčky k pobavení přátel, kterým například své *Ohlasy básní českých* posílal s přáním k novému roku a kde si čtenář může vychutnat vpravdě pikantní úpravy českých básníků, jako je tato z Nezvalova *Edisona*: „Už zas líbat bleďých prsů lilie / už zas jít na štrych do

kavárny Slávie / už zas míti v klínu zaklesnutou hlavu / už zas slyšet dívku že je v jiném stavu / už zas míti obligátní strachy / už zas čekat v ordinacích na výplachy / už zas chtíč nás jak ostruhou bodá / už zas zesmilníme vše co osud dodá.“ (s. 130) Vedle těchto hříček se objevují i projevy reflexivní lyriky, která (v tom menším množství zdařilejších kousků) zazáří a osvětlí jinak nevystavovanou tvář Bohuslava Brouka: „Jednou jsem smutek zapomněl / jen jednou pouze / anděl rozdával barvu těl / vznešenost z nouze“ (báseň „Zvolna, nejzvolněji“, s. 112) *Zde trapno existovat* je asi především knihou smutku, a to smutku narůstajícího. Třebaže je kniha členěna chronologicky až v rámci jednotlivých oddílů, přece si nelze nevšimnout, jak autorovi postupně ubývá na jiskrnosti, humoru a životním elánu vůbec. Tady se už jen nakrátko mihne onen bouřlivák očekávaný i obávaný v mnoha pražských kavárnách; zakládající člen pražské surrealistické skupiny, podrobující ke zděšení všech zainteresovaných nesmlouvavé psychoanalýze všechno, nač přijde; autor (oněch soukromě vydaných) publikací *Onanie jakožto světový názor, Autosexualita a psychoerotismus, Stoupa života* nebo *Manželství – sanatorium pro méněcenné*. I ona příznačná „pikantnost“, radost z promlouvání o věcech, o kterých se nemluví, poznenáhlu odchází, uvolňujíc tak místo věcem opravdu důležitým.

Jako P. F. 1968 rozesílá báseň „Minské aneb Konec ideálu nitroděložního života“ a v ní: „Je zimní den / Dnes sukně zkrátila se / Jak cesta po níž s milou jdeš / Dětinským stříhem / Stehna odkryla se / Na výsměch všemu o čem sníti chceš“ (s. 142) Snění bylo přitom pro ostře vyznačeného individualistu a solitéra Bohuslava Brouka opravdu velmi důležité, a to z důvodů existenciálně nepostradatelných: „A proto, prosím též Vás, má drahá, abyste se v mém loži nevrátila a nevyrušovala mne tak ze snění – bez něhož není lásky, neboť jen fantasií lze zvábnit tristní skutečnost.“ (s. 59)

Filip Mikuš

Ecova sémiotická teorie

Umberto Eco: *Teorie sémiotiky*. Praha, Argo 2009. Přel.: Marek Sedláček.

Český překlad Ecovy *Teorie sémiotiky* vyšel poprvé před pěti lety (vydala ho Janáčkova akademie múzických umění v Brně; recenzi Petra A. Bílka otiskla *Aluze* č. 3/2005). Nové, druhé vydání tento rok představilo nakladatelství Argo a je součástí ecovské řady, v níž vycházejí práce beletristické (*Ostrov včerejšího dne, Baudolino, Tajemný plamen královny Loany*), esejistické/teoretické/vědecké (např. *Poznámky na krabičkách od sirek, Umění a krása ve středověké estetice, Skeptikové a těšitelé* – v říjnu pak vyšla kniha *Bludiště seznamů*).

Snaha nakladatelství Argo přiblížit českému čtenáři Ecovy teoretické práce musí být z obecného hlediska ceněna, ale nikoli přeceňována. *Teorie sémiotiky* je stará více než třicet let. Během této doby prošla sémiotika jistým vývojem, proto lze tento nakladatelský počín vnímat spíše jako vyrovnání dluhu vůči minulosti než jako příspěvek k aktualizování literatury oboru. První otázka, kterou je tedy nutné položit, zní: proč vydávat zrovna tuto knihu ve chvíli, kdy na jedné straně existuje nepřehledné množství „úvodů“ do sémiotiky, které by pro širší publikum plnily svou úlohu mnohem lépe než poměrně náročná Ecova teorie vyžadující již jistý rozhled v oboru, na straně druhé existují tituly (např. *Serendipities. Language and Lunacy*, 1998), které by mohly pro své datum vydání, návaznost (na *Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře*) a esejistickou přístupnost seznamovat české čtenáře s aktuálnější podobou Ecova myšlení. *Teorie sémiotiky* je bezpochyby výjimečná kniha, jejíž důležitost není možné přecenit. Robert Scholes v dobové recenzi v časopise *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* dokonce tvrdil, že se jedná o nejdůležitější příspěvek sémiotice od dob Peirce a Morrise. Reprezentativní české vydání by ale nemělo budit falešnou představu, že se sémiotika „vyčerpává“ tím, co je řečeno v *Teorii sémiotiky*. Považuje-li Eco sám tuto svou práci za úvod do oboru, pak se lze samozřejmě ptát, zda je vůbec možné napsat něco jiného, než jen úvod do (obecné) sémiotiky, zda obecná sémiotika není „jen“ metoda, velmi široký rámeček, s nímž je

nutné dále zacházet různě v různých vědních oborech (literární sémiotika, bio-sémiotika, kulturní studia/kulturologie apod.), a tak ji nechat v těchto oborech také rozpustit (srov. s. 15–16). Stejným způsobem uvažuje John Deely ve svém článku v antologii *Reading Eco*, kde sémiotikou-vědou rozumí oblast zkoumání podmínek existence znaku (s explicitním odkazem na Locka a Peirce) a sémiotikou-metodou rozumí jednotlivá specializovaná odvětví (muzikologii, architekturu atd.). Nebezpečí sémiotiky spočívá v tom, že může mluvit takřka o všem, což by mohlo znesnadňovat formulování teorie, která by nebyla triviální, či pro svou komplikovanost nepoužitelná. Eco si je však vědom všech těchto úskalí a z toho důvodu lze *Teorii sémiotiky* bez rozpaků odejmout nálepku „úvodovosti“ a považovat ji za ambiciózní projekt kritického myšlení, který je projevem afinity mezi (americkou) sémiotikou a (evropskou) sémiologií.

Vznik knihy popisuje Eco v předmluvě, tedy peripetie spojené se vznikem *Appunti per una semiologia delle cumicazioni visive* a vztahem k *La struttura assente*, marné pokusy, které vedly k původní, anglicky vydané knize *Theory of Semiotics*, jež byla později přeložena do italštiny jako *Trattato di semiotica generale*. To, co nicméně – a ze zcela zřejmých důvodů – Umberto Eco ve své předmluvě nečiní, by představoval přehledový kontext, v němž tato kniha vznikla. Na jedné straně zde totiž existuje kontext Ecových textů (myšlenky z *Teorie sémiotiky* rozvíjí později kniha *Semiotics and the Philosophy of Language* a *Meze interpretace* – obě však mají podobu souboru článků, čímž se od relativně ucelené *Teorie sémiotiky* odlišují), na straně druhé pak myšlenkové pnutí šedesátých a sedmdesátých let, které vedlo k etablování sémiotiky jak konceptuálně, tak institucionálně. V roce 1971 Umberto Eco založil časopis *Versus*, o němž se také zmiňuje v předmluvě a upozorňuje na vliv, který na *Teorii sémiotiky* diskuze v tomto periodiku měly. V roce 1974 se v Milaně konal první kongres IASS – AIS (Mezinárodní asociace pro sémiotická studia), jež byla založena o pět let dříve a jejíž činnost hraje v oblasti sémiotiky ústřední úlohu dodnes (desátý kongres se konal letos v září). Osobnost Umberta Eca byla (a v jistém ohledu stále je) integrujícím prvkem sémiotického

hnutí, které transdisciplinaritu – pro Eca příznačnou – vyžadovalo jako svou nutnou podmínku. Široké pole, které sémiotika (a Umberto Eco) na první pohled zabírá, podléhá jisté redukci, jež může mít své emblematické příklady v Morrisově definici sémiotického předmětu bádání, resp. znaku či Jakobsonově konceptu invariantu.

Eco si klade za cíl „prozkoumat teoretickou možnost a sociální funkci jednotného přístupu ke každému jevu signifikace a/nebo komunikace“ (s. 11). Tento – na první pohled neskromný – záměr má své předchůdce, na něž Eco může navazovat, čímž se odvážnost tohoto podniku poněkud zmírňuje (nikoli však zcela eliminuje). Na prvním místě by bylo vhodné zmínit Charlese Peirce. Eco rozvíjí zejména jeho koncept interpretantu, který slouží jako princip segmentace sémantického univerza (s. 92–93), a stojí tak v základu encyklopedického modelu významu (jako protipól Hjelmslevovskému modelu slovníku) (s. 124–126) – tuto dichotomii Eco dále rozpracovává v druhé kapitole *Semiotics and the Philosophy of Language*, kde také upozorňuje na Hjelmslevův „slovníkový“ primát. Přestože z jistého úhlu pohledu se Ecova teorie kriticky vymezuje vůči figurální (tzn. slovníkové) koncepci, čerpá z myšlenek Louise Hjelmsleva některé klíčové termíny – např. jednotky výrazové a obsahové roviny (s. 67–72), denotace a konotace (s. 72–74, 109) atd. –, a právě proto lze tohoto dánského lingvistu považovat za druhý hlavní inspirační zdroj. Vedle odkazů k sémiotickým velikánům (již zmíněným a dalším: Charles Morris, Gottlob Frege, Ferdinand de Saussure, Jurij Lotman...) se Ecova *Teorie sémiotiky* vřazuje do diskurzu moderní sémiotiky také diskuzí o několika tématech, která myšlení o znacích ve 20. století považuje za základní a pro něž lze najít takřka bezpočet možných přístupů a řešení.

Rozlišením své sémiotické teorie (a také v důsledku textu knihy) na oblast teorie kódů a teorie znakové produkce se Umberto Eco účastní debaty o dualitě signifikace – komunikace. Vedle skutečnosti, že tato debata přispívá k vyjasnění definice sémiotiky jako takové, resp. definování jejího předmětu zkoumání (řekněme vnější vymezení), vykazuje také rysy vnitřního členění oboru, tedy posun od čistě systémového zkoumání ke zkoumání komunikačně-pragmatickému. Eco chápe dichotomii signifikace – komunikace na

základě kritéria interpretační aktivity. Zatímco „[v] procesech stroj-stroj nemá signál schopnost označovat“ (s. 16), a jedná se tedy o komunikaci, v případech, kdy příjemcem je lidská bytost, která signál nejen přijímá, ale taktéž ho nějakým způsobem interpretuje, se jedná o signifikaci. „[K]aždý akt komunikace k lidské bytosti nebo mezi lidskými bytostmi [...] předpokládá systém signifikace jako svou nutnou podmínku“ (s. 17) (Ecův postoj je tedy přesně opačný než ten, který zastává Luis Prieto [*Messages et signaux*, 1966], pro něhož je komunikace znaků závislá na intenci odesílatele, která musí být rozeznána/rozeznatelná na straně adresáta, zatímco signifikaci rozumí pouze materiální přenos signálu.) Kulturní komunikace tedy vyžaduje kód jakožto diferenční strukturu, tzv. s-kód, ale také jakožto systém korelačních pravidel, kód v užším slova smyslu (Johansen a Larsen v knize *Signs in Use* stejné rozdělení terminologicky uchopují jako strukturální a procesuální kód). Za jeden z hlavních přínosů Ecovy teorie lze proto považovat jasné formulování pojmu „kód“ (čemuž se Eco věnoval také v páté části *Semiotics and the Philosophy of Language*), resp. rozlišení jeho dvojí povahy (s. 51–54), které na jedné straně vykazuje shody s langueovým chápáním – s-kód je vlastně strukturou, v níž každý prvek nabývá své hodnoty na základě (o)pozic –, na straně druhé je projevem komunikačního obratu – kód je jistým komplexním pravidlem, které spojuje jednotky jednotlivých s-kódů v interpretovatelné texty.

Ecova teorie kódů vyrůstá z diferenčního paradigmatu, jež lze (alespoň zpočátku) ztotožnit se strukturalistickým hnutím (představovaným zejména *Kursem obecné lingvistiky* či Lévi-Straussovou strukturální antropologií) a zjednodušeně popsat jako teorii, která traktuje význam znaku jako systémový, relační, topologický koncept neztotožnitelný s jednoduchou kauzalitou či vztahy znaku a mimo-znakové reality (referencí). Jedním z kroků, které Eco na cestě od prostého ztotožňování/zjednodušování sémiotiky s klasickým strukturalismem činí, je substituce – s odkazem na Hjelmsleva – termínu „znak“ za termín „znaková funkce“. Je to na jedné straně pokus překonat „tradiční“, statický koncept znaku, který byl vypracován v rámci klasického strukturalismu. Je také ale součástí proudu, jehož příklon (související se

vznikem fonologie, teorie distinktivních rysů, teorie dvojí artikulace/rozlišování znaků a figur) k analytičtějších jednotkám byl jednou z příčin vzniku moderního sémiotického myšlení.

Kompoziční analýza, která by měla modelovat sémantický prostor a přimyká se k analytickému uvažování, je strukturální podmínkou komunikace (s. 120), proto Eco podstatnou část teorie kódů věnuje kritické reflexi koncepcí, které si jako svůj cíl vytyčily právě analýzu sémému – některým věnuje poměrně velký textový prostor, např. modelu Katze a Fodora, resp. Katze a Postala, s nímž se čeští čtenáři mohli seznámit v překladu knihy *Celistvá teorii lingvistických popisů* (s. 122 a dále), či Quillianovu modelu sémantické paměti (s. 153 a dále); k některým se vyjadřuje formou rozptýlených poznámek a komentářů, např. ke Greimasově strukturální sémantice.

(Ecova) Teorie kódů je založena na (1) konceptu kulturní korelace výrazu a obsahu (s. 65), (2) který je – mimo jiné jako důsledek sémiotického modelu „lhaní“ (s. 15) – chápán intenzionálně. Takový přístup odsouvá některé problémy, které byly/jsou pro sémiotiku klíčové. Jeden z nich představuje i tzv. ikonicitu. Tu Eco chápe jako značně heterogenní fenomén (s. 266), jehož popis pomocí nějakého jednotného klíče není principiálně možný. Z toho důvodu postuluje druhou velkou oblast sémiotického výzkumu, teorii znakové produkce, v jejímž základě stojí tvrzení, že produkce různých typů znaků je založena na různých typech „úsilí“, které je na jejich tvorbu nutné vynaložit. Eco tak reformuluje „klasické“ otázky ikonicity, indexálnosti, ostenze (atp.) do čtyř-dimenzionální klasifikace (s. 269), jejíž kritéria (fyzické úsilí, poměr type/token, typ zformovaného kontinua a složitost artikulace) pokrývají značně široké pole, které nemusí ve všech případech vykazovat sémiotickou (tzn. korelační) povahu. Stejně jako v případě teorie kódů i zde se Eco inspiruje u jiných sémiotiků a jejich teorie dále rozvíjí/upravuje. Např. v případě čtvrtého parametru (artikulace) vychází ze známé Prietovy klasifikace kódů, kterou sice podkládá Martinetova teze dvojí artikulace (resp. kritérium počtu artikulací), ale zároveň – a explicitně to zdůrazňuje i Eco (s. 288) – se odpoutává od strukturalistického modelu (přirozeného) jazyka jakožto vzoru pro všechny znakové systémy,

saussurovské „la langue“ přestává být privilegovanou sémiotickou metodou. Za pozornost také stojí druhé kritérium (poměr type/token). „Ratio difficilis“ a „ratio facilis“, dva způsoby projevu (token) s ohledem na typ, jsou principy odlišující případy, kdy je vytváření znaků řízeno jasně stanovenými pravidly výběru výrazu, výrazový projev je ve shodě s výrazovým typem (ratio facilis), a případy, kdy je výrazový projev ve shodě se svým obsahem (ratio difficilis), tedy zjednodušeně řečeno neexistuje kulturní konvence, která by umožňovala izolovat příslušné výrazové jednotky, resp. umožňovala jejich replikaci. Taková úvaha – mimo jiné – relativizuje (pseudo)synonymické řady digitální-arbitrární-konvencionální a analogový-motivovaný-přirozený (s. 236), ale mohla by také sloužit například jako ideální model rozlišování psané a mluvené komunikace.

Tento problém velmi úzce souvisí s pojmy podkódování a nadkódování (s. 162–170), kterými Eco upřesňuje Peircovu abdukcii a které konceptuálně uchopují dialektickou dynamiku kód-text, a stojí proto na rozhraní teorie kódů a teorie znakové produkce. Spolu s ratio facilis/difficilis pak tento komplex pojmů/metod slouží pro popis toho, (1) že/jak může být obohacován kód (či kódy), popř. (2) jaké mechanismy podkládají estetickou komunikaci chápanou jako inovační proces (s. 317–335). Závěrečná část Ecovy knihy („Ideologické přepínání kódu“) pak ukazuje, že sémiotika není pouze oborem či metodologií, u nichž můžeme evidovat jisté umělé, přirozené či epistemologické hranice (těmto hranicím Eco věnuje pozornost v úvodní kapitole), ale také jistou sociální praxí, která je nadána schopností odhalovat anomální zjednodušování sémantického (sub) systému jako (dílní) interpretace „světa“ (s. 351).

O *Teorii sémiotiky* Marek Sedláček v „Poznámce překladatele“ říká, že „představuje základní odbornou literaturu ve svém oboru“ (s. 391). Takové tvrzení, konfrontuje-li se s zahraniční vysokoškolskou pedagogickou praxí, je však zjednodušující. Např. při pohledu na sylaby předmětů Centra pro sémiotiku v Aarhusu či Katedry sémiotiky na Univerzitě v Lundu se ukazuje, že tato „základní odborná literatura“ ve výčtech doporučené literatury chybí. V případě českých „sémiotik“ ale naopak tento titul uváděn bývá. Důvodem však bude spíše skutečnost, že existence

českého překladu přiměla české pedagogy k zařazování této knihy do svých výukových plánů. Tato „schizofrenie“, která Ecovu (sémiotickou) teorii provází, má pravděpodobně svůj původ v něčem poněkud obecnějším, a její projevy lze proto pozorovat i v jiných oblastech než pouze domácí vs. zahraniční postavení Ecova (teoretického) díla. Mám na mysli zejména jakési vytrvalé recepční ticho, které existuje mimo tradiční ecovské oblasti (zejména literární teorii, estetiku či kulturní/kulturní studia). Lingvistika a filozofie jazyka (jakkoli široké pole tyto obory zaujímají) jsou důkazem, že „základovost“ *Teorie sémiotiky* je velice sporná. Odpovědět na to, proč tomu tak je, zároveň znamená učinit explicitní kritiku, která musí v jistém smyslu podkládat ono mlčení. V závěru již zmiňované recenze Petr Bílek říká, že Ecova teorie „[n]ení příliš přenositelná a aplikovatelná jako celek, protože její systémovost brání použití částí bez ohledu na celek“. Nedomnívám se, že by tato nepřenositelnost mohla být základem pro konstruktivní odmítnutí Ecovy teorie, neboť je možné právě na její jednotlivé části dále navazovat (a že se tak skutečně děje, dokládají např. knihy *Signs in Use* J. D. Johansena a S. E. Larsena či *Caged in Our Own Signs* K. L. Kima), zatímco Ecovu teorii jako celek lze přenášet jen těžko spíše pro její syntetizující povahu. Z toho důvodu může být pro lingvistu a (analytického) filozofa (jakožto reprezentanty nikoli snad anti-ecovského hnutí, nýbrž proudu o-Ecovi-mlčícím) vhodnější vycházet z „klasických“ obecně sémiotických teorií Peircových, Morrisových, Hjelmslevových či Saussurových, než ze syntéz, s nimiž přichází Eco v *Teorii sémiotiky*. Ukazuje se tak, že přispět k teorii zkoumání znakových systémů je velmi obtížné, a dokonce by se mohlo zdát, že tato „teorie“ je z jistého úhlu pohledu již uzavřena. To, co lze dále rozvíjet, budou pak především „praxe“ a aplikace znakového prizmatu v oborech jako je biosémiotika (biologie), kognitivní sémiotika (psychologie, neurologie) či obecně jakémkoli odvětví, které může definovat svůj předmět bádání jako „něco, co stojí za něco jiného“. Nelze samozřejmě vyloučit, že se objeví (nová) sémiotická teorie. Zatím jsme však většinou zaplavováni „pouhými“ prolegomeny, které mají buď popularizační nebo pedagogický účel, a chceme-li „něco“ sémio-

ticky analyzovat, sáhneme raději po literatuře fundamentálnější.

Velmi rád bych zakončil tento text konstatováním, že má smysl *Ecovu Teorii sémiotiky* číst i po více než čtvrtstoletí, a pozitivní predikcí, že nové české vydání bude zásadním stimulem pro širokou odbornou veřejnost a zvýší zájem o (teoretickou) sémiotiku, nicméně jsem v tomto případě skeptikem (spíše než těžitelem). Současný zájem o sémiotiku vede rozličnými cestami, na nichž se však s *Teorií sémiotiky* – přes všechny přednosti, kterými tato kniha disponuje – často potkávat nebude.

Vít Gvoždiak

Bruno Trismegistos

Frances Yatesová: *Giordano Bruno a hermetická tradice*.

Praha, Vyšehrad 2009. Přel.: E. Gajdoš, K. Gajdošová, D. Mervart, M. Zemla.

V úvodu k německému výboru ze spisů Giordana Bruna, který vyšel v řadě *Philosophie jetzt!* roku 1999, německý filozof Peter Sloterdijk napsal, že interpreti Brunova díla se vždy více štourali v jeho popelu než v jeho spisech. V dějinách filozofie se podle Sloterdijka objevilo jen málo autorů, jejichž dílo by se stalo tak výrazně obětí pozdějších dezinterpretací, projekcí a přivlastňování pro vlastní zájmy. Sloterdijkova slova jsou zcela oprávněná. Předně platí, že recepce a pozdější hodnocení Brunova díla byly vždy výrazně ovlivněny tragikou jeho osudu. Přenášení dojmů z Brunovy popravky do výkladů jeho filozofického díla ovšem často vedlo k interpretačním zkreslením. Ukázalo se, že zkrátka nelze interpretovat Brunovy spisy ve světle plamenů hranice na Campo dei Fiori. Stejně tak platí i Sloterdijkova poznámka, že Bruna si pro své účely přivlastňoval kde kdo. Zatímco v 17. století byl považován za podivína, kacíře a nebezpečného mága, od 18. století se právě kvůli své smrti dostával do kánonu hrdinů, který se objevoval ve vyprávění o dějinném šíření světla rozumu. V 19. století si z Brunova díla vybírali určité myšlenky němečtí filozofové, ale stejně tak se na něj odvolávali také pozitivisté a političtí liberálové, kteří ho vnímali jako bojovníka za svobodu. Národovědci pokrokáři mu pak nechali na místě popravky vystavět pomník jako ital-

skému hrdinovi v boji proti předsudkům a církvi. U pomníku na náměstí Campo dei Fiori se pak scházeli italsí anarchisté. Marxisté v Brunovi zase spatřovali jednoho z mnoha domnělých předchůdců materialismu. Novodobí esoterikové v něm vidí jednoho ze svých velkých učitelů. Historikové vědy a filozofie zase ve svých výkladech zdůrazňovali Brunovy „pokrokové“ myšlenky, jako byl heliocentrismus a idea nekonečného kosmu, zatímco jeho magii, mnemotechniku a novoplatónské spekulace přehlíželi jako iracionální balast, který se nehodí k hrdinské osobnosti velkého mučedníka.

V roce 1964 publikovala pětadesátiletá anglická historička Frances Yatesová práci, která znamenala přelom v brunovském bádání a v hodnocení renesanční filozofie vůbec. Kniha se jmenovala *Giordano Bruno a hermetická tradice* a nakladatelství Vyšehrad nyní vydalo její český překlad. Yatesová hned v úvodu píše, že hodlá přistoupit k Brunovu dílu zcela jinak než dosavadní interpreti, protože se jí podařilo objevit klíč, s jehož pomocí lze vyloužit řadu nejasných míst v Brunových spisech. Tímto klíčem je hermetismus.

V obsáhlé knize Frances Yatesové lze rozlišit tři části. V prvních devíti kapitolách Yatesová popisuje hermetickou tradici renesanční doby. Věnuje se zprvu analýze hermetického korpusu a jeho recepci v renesanční době. Dále zdůrazňuje, že hermetismus měl zásadní podíl na utváření renesanční magie, a zvláštní kapitoly věnuje třem klíčovým postavám – Ficinovi, Mirandolovi a Agrippovi z Nettesheimu. Krátkou kapitolu Yatesová věnuje rovněž ohlasu hermetik u renesančních vědců. Zde pak vyzdvihuje roli hermetismu při utváření heliocentrické kosmologie, protože podle autorky právě hermetické uctívání Slunce, které bylo zvané „druhým“ nebo „viditelným“ bohem, „emocionálně ovlivnilo“ Koperníka (s. 162). První část knihy představuje velmi působivý vhled do světa renesanční magie, kabaly a okultních věd, který do značné míry rozrušuje tradiční obraz renesance jako věku úsvitu rozumu a obnovení antiky. Yatesová přesvědčivě ukazuje, že renesanční myslitelé se neobraceli jen k Platónovi či Cicero-
novi, ale také se hlásili k domněle prastaré, předkřesťanské, mojžíšovské moudrosti obsažené v hermetických a okultních traktátech.

Druhá část knihy pojednává o životě a díle Giordana Bruna. Yatesová postupuje víceméně chronologicky. Sleduje tedy Brunovo putování po Evropě a představuje spisy, které Bruno vydával v místech svého pobytu. Yatesová své vyprávění samozřejmě zakončuje popisem Brunova zatčení v Itálii a představením okolností jeho procesu. Brunovy obtížné spisy Yatesová interpretuje především jako výraz hermetické tradice. Brunovo myslitelské dílo díky tomu považuje za velkolepý projekt duchovní obnovy lidstva, která se má uskutečnit prostřednictvím znovuoživení prastarého, heliocentrického, egyptského náboženství a jeho magických a mnemotechnických postupů. Yatesová nelíbí Bruna jako mučedníka novodobé astronomie. Bruno v jejím podání není kopernikánský vědec, ale především mág se světodějnými ambicemi. Školský obraz pokrokového ducha bořícího předsudky se tak rozplývá a na jeho místo Yatesová klade postavu megalomanského, nekritického vizionáře, který se snažil reformovat evropskou kulturu prostřednictvím dědictví, jež považoval za mnohem starší než řecké vědění.

Třetí, nejkratší část sestává ze tří kapitol, které se věnují osudům hermetismu a Brunova díla v 17. století. Zvláště v obsáhlé kapitole o Campanellovi se Yatesová snaží prokázat přítomnost hermetických nebo přímo brunovských ohlasů. Dokonce se domnívá, že povstání v Kalábrii, kvůli němuž byl Campanella na dlouhou dobu uvězněn, bylo motivováno rovněž hermetismem a jednalo se tedy o reformní projekt, který se v mnoha ohledech blížil Brunovým záměrům (s. 350n.). Yatesová dále popisuje hodnocení a recepci hermetismu poté, co protestantský teolog Isaac Casaubon roku 1614 prokázal, že hermetické spisy nepocházejí z Mojžíšovy doby, jak se domnívali renesanční učenci, ale že se jedná o řecké spisy pocházející z 1. a 3. století. V závěrečné kapitole popisuje spory představitelů nové vědy a nové filozofie (Mersenne, Gassendi a Kepler) s urputnými obhájci hermetické tradice, jako byl Robert Fludd. V návaznosti na francouzského historika R. Lenobla Yatesová také poměrně přesvědčivě ukazuje, že odpor novověké vědy a filozofie proti renesančnímu myšlení byl do značné míry motivován nábožensky. Odmítnutí renesančního vitalismu a panteismu nebylo triumfem rozumu nad pověrou, jak se často uvádí, ale po-

drážděnou teologickou reakcí na renesanční pohanství.

Knihy Frances Yatesové je nesmírně zajímavá a působivá především kvůli tomu, že představuje renesanční myšlení jinak, než jak ho známe z učebnic. Na druhou stranu však kniha také vyvolává rozpaky. Předně je silně nejasný samotný pojem hermetismu, pod který Yatesová zahrnuje mnoho nesourodých myšlenek a který si pružně přizpůsobuje podle potřeb. Dále představuje kniha Yatesové typický příklad toho, čemu se říká monokauzální vysvětlování historických událostí a myšlenek. Yatesová interpretuje všechno, s čím se v renesanci setkává, jako projev hermetismu. Magie podle ní vzešla z hermetismu (s. 50), Ficinův spis *De vita* je podle ní komentářem k hermetikám (s. 74) a dokonce i renesanční záliba ve vizuální kráse má původ v hermetismu (s. 111). Yatesová dále poměrně podrobně představuje různé renesanční magické traktáty a Brunovy spisy, ale soustředí se většinou jen na pečlivě vybrané aspekty, a nakonec vždy prohlásí, že hlavní myšlenky těchto spisů pocházejí z hermetické tradice. Pokud se jí nedaří v dobových dílech přítomnost hermetických ideálů najít, tak jejich přítomnost jen vágně naznačí. V náboženství Morových Utopijců je tak podle ní „cosi hermetického“ (s. 190). Podobně v jednom z Brunových spisů se podle Yatesové zase objevuje mnoho novoplatónských konstrukcí, ale ty jen překrývají „hermetické jádro“ (s. 275). Tendence k monokauzálnímu výkladu vede Yatesovou často k opomíjení jiných možných vlivů. Tak je tomu třeba ve výkladu Campanellova *Slunečního státu*, kde říká, že tradičně zmiňované vlivy jsou sekundární a opravdovým zdrojem pro Campanellu byly „skryté magické proudy“ (s. 355, srov. s. 365). Stejně tak v pasáži o Koperníkovi opomíjí četbu Cicerona a opět přeceňuje vliv hermetismu (s. 162).

Další problém spočívá v tom, že Yatesové zcela chybí pojem kontextu, paradigmatu nebo epistémy, zkrátka jakéhosi dobově sdíleného souboru představ. Proto také interpretuje jakoukoli podobnost myšlenek a koncepcí jako výsledek přírodního vlivu. A proto má také sklon k vytváření nepodložených spekulací, které leckdy působí velmi naivně svou snahou přisoudit původ některých raně novověkých kulturních jevů vlivu hermetismu. Například skutečnost, že Campanella pobýval roku

1592 v Padově pár měsíců po Brunově odjezdu, vede Yatesovou k otázce, zdali se ve městě po Brunově odjezdu neudržela jakási brunovská „atmosféra“, která mohla Campanellu ovlivnit (s. 348). Dále Yatesová naznačuje Brunův vliv na Shakespeara (s. 343, 377), na alžbětinskou poezii (s. 284) a alžbětinský kult (s. 281). Naděje na mír a toleranci spojené s nástupem Jindřicha IV. Navarrského na trůn podle Yatesové rovněž pocházely z hermetismu (s. 333). Bruno a hermetismus stojí i v pozadí vzniku anglického svobodného zednářství (s. 268, 397). Bruno také možná založil sektu „giordanistů“, z níž nejspíše vznikli rosenkruciáni (s. 302, 396). Tuto poslední spekulaci Yatesová později podrobněji rozpracovala: Zatímco knížka o Brunovi pojednává o epochálním vlivu hermetismu na renesanční kulturu 15. a 16. století, pojednává její další kniha *Rosenkruciánské osvícenství* analogicky o vlivu rosenkruciánství na filozofii a vědu 17. století (kniha je dostupná českému čtenáři v poněkud insitním vydání nakladatelství Pragma).

Při posuzování knihy Yatesové je třeba mít na paměti dobu, v níž kniha vyšla. V polovině šedesátých let 20. století znamenalo vydání knihy o hermetickém Brunovi senzaci. Yatesová zásadně nerespektovala hranice mezi obory, které se tehdy v anglosaském prostředí nezřídka dost důsledně dodržovaly, a ve své práci zcela bez ohledu na pravidla smísila dějiny kultury, dějiny filozofie, dějiny vědy, dějiny náboženství, dějiny umění atd. Díky tomu představila renesanční myšlení z perspektivy, která badatelům uzavřeným v oborových hranicích unikala. Kromě toho nový obraz Bruna jako renesančního mága zásadně otřásl racionalisticko-liberalistickou představou o Brunovi jako mučedníkovi pokroku. Yatesová ve své knize přesvědčivě ukázala, jak hluboce byl Bruno ovlivněn tradicemi, které zpravidla platí za ztělesnění nerozumu. Senzace, kterou Yatesová vyvolala, podnítila na přelomu šedesátých a sedmdesátých let vznik zcela nového typu zkoumání, které se začalo soustředit na hledání „iracionálních“ a „obskurních“ vlivů za teoriemi, které byly tradičně považovány za ztělesnění pokroku, bezpředsudečnosti a racionální osvícenosti. Zvláště pro historiografii vědy byla důležitá tzv. teze Yatesové, jejíž náznaky se objevují v knize o Brunovi (s. 432–434) i v jiných pracích anglické historičky. Podle

této teze, kterou sama Yatesová vyjádřila spíše v náznaku, renesanční magie a hermetismus rozrušily dominantní postavení aristotelismu a přišly s aktivistickým pojetím poznání i s novým výkladem kosmu a postavení člověka v něm. Díky tomu prý přispěly ke vzniku nového výkladu světa – mechanistické a experimentální vědy, která důsledně opomíjela své magicko-hermetické kořeny. Tento názor i mnohé další domněnky Frances Yatesové byly vyvráceny nebo poopraveny pozdějšími badateli (B. Copenhaver, B. Vickers, H. Gatti, I. P. Culianu, P. Zambelliová, P. Rossi aj.). Přesto zůstává velkou zásluhou Yatesové, že upozornila anglosaské historiky vědy a filozofie, že hýčkaný ideál vědy a racionální filozofie se v novověku rozvíjel v souvislosti s okultními obory a v souvislosti s nevědeckými ideály.

Z hlediska překladatelské náročnosti kniha o Brunovi představovala nelehký úkol už kvůli poměrně obtížné terminologii související s magicko-hermetickými symboly, alegoriemi a postupy. Překladatelé však odvedli mimořádně zdařilou práci a s obtížným textem se vypořádali velmi úspěšně. Zvláštní ocenění si pak zaslouží nesmírně pečlivá práce s překlady dobových pramenů. Překladatelé se zjevně nedrželi jen textu Yatesové, ale citáty si dohledávali v originálních pramenech, což je nesmírně pracné. Asi jediná věc, která by se dala českému vydání vytknout, je přesunutí poměrně rozsáhlého poznámkového aparátu na konec knihy. Badatelskou práci s textem pracné dohledávání odkazů poněkud znepříjemňuje. Ale v nakladatelství Vyšehrad bývá takové uzpůsobení poznámkového aparátu pravidlem, a to je třeba respektovat.

Kniha Frances Yatesové *Giordano Bruno a hermetická tradice* je již téměř padesát let stará a v mnoha ohledech byly její závěry přehodnoceny. Přesto zůstává velmi sugestivním a poučným vstupem do myšlenkového světa renesance. Každého příznivce „ezoterické“ tematiky může poučit o tom, jak vypadá seriózní historické zkoumání okultní tradice. A pro každého zájemce o renesanční myšlení je tato klasická práce zkrátka povinnou četbou.

Daniel Špelda

Tycho a Kepler

Kitty Fergusonová: *Tycho a Kepler. Nesourodá dvojice, jež jednou provždy změnila náš pohled na vesmír.*

Praha, Academia 2009. Přel.: Zuzana Šťastná.

V roce 1609 vydal Johannes Kepler dílo, které znamenalo zásadní přelom v dosavadních dějinách astronomie. Spis se jmenoval *Astronomia nova* a vyšel v Praze. V Praze se proto letos uskutečnila velká konference, která měla toto významné výročí připomenout. Možná také právě při této příležitosti vydalo nakladatelství Academia ve své popularizační edici Galileo knihu Kitty Fergusonové *Tycho a Kepler: Nesourodá dvojice, jež jednou provždy změnila náš pohled na vesmír.*

Fergusonová si zvolila zajímavé a čtenářsky vděčné téma. Popisuje životní osudy dvou astronomů, kteří měli odlišný sociální původ i zásadně rozdílné povahy. Tycho Brahe (1546–1601) byl dánský šlechtic, který byl zvyklý na přepych, na aristokratickou společnost a na poslušnost poddaných. Johannes Kepler (1571–1630) pocházel ze skromných poměrů a byl příkladem „selfmademana“, který se vypracoval jen díky vlastnímu talentu a píli a celý život musel tvrdě bojovat o živobytí. Tycho Brahe byl skvělý pozorovatel a disponoval mnoha empirickými daty, která bylo třeba už jen analyzovat a vtělit do nějaké astronomické teorie. Kepler se neproslavil jako dobrý pozorovatel (trpěl oční vadou), ale na druhou stranu měl výrazné matematické nadání a dokázal systematicky zpracovávat data a vytvářet na jejich základě teorie. Tycho Brahe si sice vážil Koperníka, ale heliocentrický systém světa vždy odmítal. Proti tomu Kepler byl vášnivým zastáncem Koperníkovy astronomie. Jedna věc však oba tyto odlišné lidi spojovala. A to byla láska k astronomii: Tychona čekala coby příslušníka významného dánského šlechtického rodu tradiční dvorská kariéra, přesto se rozhodl k nemalému pobouření svých příbuzných pro mnohem méně honosnou dráhu astronoma. Kepler řešil jiný problém. Původně se chtěl stát teologem, ale jeho domovská univerzita v Tübingenu mu to nikdy neumožnila kvůli jeho neortodoxnímu pojetí luteránské víry. Když byl nucen přijmout povolání astronoma, rozhodl se, že se k Bohu zkusí přiblížit jinak – zkoumáním nebe. Byl totiž přesvědčen, že Bůh se při

stvoření světa řídil matematickými pravidly. A pokud se lidem podaří odhalit tato pravidla, poznávají tak myšlenky samotné stvořitelské mysli. Matematický výklad nebeských jevů tak pro Keplera představoval určitou podobu přirozené teologie.

Fergusonová svou knihu pojala jako dvojí životopis. Přibližně první polovina knihy je koncipována především jako životopis dánského šlechtice v polovině 16. století. Fergusonová podrobně líčí dobové zvyklosti aristokratů v Dánsku, pravidla feudální společnosti, dvorské intriky i rodokmen Tychonovy rodiny. Díky autorčině pečlivosti poznáváme snad všechny Tychonovy příbuzné a jejich manželky a manžele *ad nauseam*. Fergusonová dále popisuje Tychonova studia, ztrátu nosu při šermířském souboji, vstup do vzdělaneckého prostředí a na univerzitu nebo soužití s neurozenou manželkou Kirsten. Zvláště důkladně Fergusonová popisuje Tychonovu legendární astronomickou observatoř Uraniborg na ostrůvku Hven a upozorňuje i na konflikty aristokratického astronoma s poddanými. Následuje líčení roztržky s novým dánským panovníkem, který už nechtěl Tychona podporovat, a vyprávění o odchodu celé Tychonovy rodiny do Německa. Součástí životopisného vyprávění jsou i popisy některých slavných Tychonových pozorovacích přístrojů a vysvětlení postupů, které užíval Tycho při pozorování.

Když se autorka ve svém vyprávění dostává do roku 1571, vstupují do Tychonova příběhu také kapitoly, v nichž se začínáme seznamovat s mladým Keplerem. A také s jeho matkou, otcem, sestrou, bratrem atd., opět *ad nauseam*. Fergusonová líčí Keplerova studia a s pomocí Keplerových vlastních zápisků a vzpomínek se pokouší rekonstruovat jeho mladistvé duševní rozpoložení, vztah ke spolužákům atp. V dalších kapitolách se vypráví o tom, jak Kepler po studiích musel odejít do Štýrského Hradce a jak vznikala jeho astronomická prvotina *Mysterium Cosmographicum*. Její hlavní myšlenky Fergusonová poutavě a srozumitelně představuje.

Vypravěčský vrchol knihy nastává ve chvíli, kdy se Fergusonová ve svém vyprávění dostane do roku 1600, neboť právě v tomto roce se Kepler seznámil s Tychonem. Tehdy také začala nesnadná a problematická spolupráce obou astronomů, kteří se sice respektovali, ale současně se

v mnoha ohledech neshodovali. Tycho zemřel předčasně v roce 1601. Fergusonová se naštěstí příliš nepouští do spekulací o příčinách jeho smrti, které se znovu objevily v posledních letech. Zbytek knihy, přibližně poslední třetina, se pak přirozeně soustředí na Keplera. Fergusonová líčí jeho pobyt v Praze, nesnadné majetkové i rodinné poměry, smrt jeho dětí a první ženy, další námluvy a sňatek s druhou ženou. Ostatně téma námluv a sňatků (Tychonových, Keplerových, jejich dětí a dalších příbuzných) se v knize objevuje s poněkud únavnou pravidelností a bohužel s mnoha podrobnostmi (např. s. 62n., 192, 195–200, 217n., 224, 300, 351n., 374n.) Na druhou stranu se Fergusonová také snaží představit Keplerovy klíčové práce (*Astronomia nova*, *Harmonice mundi* atd.) a jeho hlavní objevy. Celá kniha končí popisem Keplerovy smrti. Žádný závěr, ani pointa se v knize neobjevuje. Za textem následují tři přílohy, které objasňují některé technické detaily astronomických pozorování a teorií.

Životopisná kniha Kitty Fergusonové nepřináší nic nového. Víceméně jen opakuje to, co obsahují standardní monografie o obou astronomech. Na tom není nic špatného, protože se jedná o popularizační dílo, nikoli původní historickou práci. Kitty Fergusonová (podle údajů na obálce) je totiž vystudovaná hudebnice, která se živila dvacet let interpretováním klasické hudby. V pozdějším věku se však nadchla pro vědu a v posledních letech se živila jako popularizátorka vědy (tzv. *science writer*).

Na popularizační dílo nelze uplatňovat stejná hodnotící kritéria jako na odbornou historickou práci, a proto se taková kniha těžko posuzuje. Ostatně i recenze v prestižním *Journal for the History of Astronomy* (35, 2004, s. 115 n.) od bývalého editora Keplerových spisů Volkera Bialase je dosti zdrženlivá. A s její hlavní tezí nelze než souhlasit: Fergusonové se daří živě představit Tychonův život v prostředí dánské a středoevropské aristokracie. (I když to asi nejspíše nebyl její nápad, ale výsledek toho, že vydatně čerpala z posledních tychonovských biografí – V. E. Thoren, G. E. Christianson –, které se soustřeďují právě na analýzu sociálního kontextu.) Proti tomu, podle Bialase, výklad Keplerova života do roku 1600 připomíná spíše nepodstatný appendix, který se nezakládá na historické znalosti prostředí, ale víceméně vychází z četby Keplerovy korespondence.

Líčení Keplerova života v Praze je sice bohatší a informovanější, ale Keplerovo vrcholné tvůrčí období (tj. roky 1606–1630) zabírá v knize pouhých 35 stránek (dílo má celkem 400 stran). Je docela možné, že Fergusonové v závěru knihy došly síly. Anebo autorka nechtěla obsáhlý rukopis dále prodlužovat, aby kniha nenabyla rozsahu, který by negativně ovlivňoval její prodejnost. Přece jen je třeba mít na paměti, že Fergusonová se psaním živí, takže její dílo je víceméně komerční produkt.

Celá práce je přesycena detaily až na samotnou hranici únosnosti. Díky Fergusonové víme, jak tlusté byly zdi Tychonova rodného domu, jak vypadal jeho kočár, kolik ho táhlo koní a co se jedlo na oslavách; dále víme, jaké byly různé verze výpovědí v procesu s Keplerovou matkou atd. Detaily v knize o dějinách vědy rozhodně nejsou na škodu, pokud mají nějakou funkci. To znamená, pokud jejich prostřednictvím lépe pochopíme život, dílo nebo myšlenky daného autora. Detaily v knize *Tycho a Kepler* jsou naprosto samoúčelné, žádnou funkci nemají a jen prodlužují četbu. Je však docela dobře možné, že právě tento rys knihy někteří čtenáři ocení. Se zálibou v detailech souvisí i záliba v psychologizování. Fergusonová se často snaží rekonstruovat myšlenkové pochody obou astronomů a opírá se přitom o jejich vzpomínky nebo dopisy. Potíž je v tom, že velmi naivně podléhá stylizovaným vyprávěním stárnoucích astronomů o vlastním mládí (např. s. 45), a výsledek její amatérské psychoanalýzy pak působí dosti nevěrohodně.

Jedna otázka po přečtení díla vyvstává zvláště naléhavě: Pochopíme díky knize *Tycho a Kepler*, v čem spočívala inovativnost astronomů, kteří podle Fergusonové „katapultovali lidstvo do moderní éry vědeckého bádání a objevování“ (s. 23)? Tato otázka vyvstává především kvůli tomu, že samotná astronomie se z knihy poněkud vytrácí. Přesněji řečeno, z knihy není příliš jasné, proti jakým představám o kosmu Tycho a Kepler vlastně vystupovali. To je způsobeno tím, že znalosti Fergusonové o astronomickém kontextu, v němž Tycho a Kepler pracovali, tj. o aristotelско-ptolemaiovském obrazu světa, jsou silně nedostatečné. Lze tak soudit na základě naprostých nesmyslů, které se v knize místy objevují. Fergusonová například pohrdavě píše, že podle dobových představ sestával vesmír ze sfér „z průhledného skla“ (s. 35). Obrázek kosmologického sys-

tému nějakých „raných astronomů“, nejspíše Ptolemaia, rovněž nedává smysl (s. 36). Podobně i výklad astronomické metodologie (s. 82 n., 206) svědčí o tom, že autorka o jeho původu, motivaci a smyslu mnoho neví. Jak ale někdo může hovořit o katapultování lidstva k moderní vědě, když neví, proti čemu se Tycho a Kepler vymezovali a v čem tedy vlastně spočívala jejich originalita?

V knize se objevuje řada míst, v nichž Fergusonová vysvětluje myšlenky a objevy obou astronomů. Tato vysvětlení jsou vždy kompetentní a v některých případech jsou skutečně velmi zdařilá. Na druhou stranu se takové výklady dají snadno dohledat v každé slušné encyklopedii, o internetu ani nemluvě. Jinými slovy, Fergusonová víceméně představuje dobře známá fakta, ale nedaří se jí překročit rámec encyklopedického hesla. To znamená, že není schopná vysvětlit význam nebo smysl daného objevu či myšlenky. Hovoří sice kupříkladu o tom, jak Tycho pozoroval supernovu a kometu, ale téměř vůbec nevysvětluje, jak drtivý dopad měla tato pozorování na soudržnost aristotelsko-scholastické kosmologie. Fergusonová tedy líčí zasvěceně a s přehledem, to co astronomové dělali a co se o nich píše v encyklopediích, ale nevysvětluje, proč to dělali a jaký to mělo význam. Nedozvíme se, čeho Tycho s Keplerem vlastně chtěli dosáhnout. Fergusonová samozřejmě předpokládá, že zkrátka chtěli přinést pravdu a pokrokové poznání, ale takový náhled na dějiny vědy je beznadějně naivní. Například teologická motivace Keplerova se v knize odbývá několika nepříliš informovanými větami. Stejně tak chybí i výklad Tychonova zájmu o alchymii, který s jeho astronomickým výzkumem v nemalé míře korespondoval.

Podobně sporný je také celkový dějinný rámec obou životopisů. V práci *Tycho a Kepler* se totiž objevuje klasický případ tzv. teleologického chápání dějin, které vysvětluje běh událostí jako nevyhnutelné směřování k naplnění předem stanoveného smyslu. „Jestliže Tycho Brahe a Johannes Kepler v průběhu mnoha let směřovali ke svému rozhodujícímu setkání a krátkému konfliktnímu a úžasně plodnému vztahu, jako by k sobě byli přitahováni neviditelnými lany, lze říci, že tato lana se začala splétat a utahovat téměř už v okamžiku jejich narození“ (s. 24, srov. s. 51). Taková teleologie, která je zde jen

jiným označením pro hegelovskou „lest rozumu“, je samozřejmě patrná teprve zpětně, vševědoucímu historikovi. Jedná se tedy o retrospektivní konstrukt, který má dát běhu událostí jakýsi vnitřní smysl a romantickou osudovou nevyhnutelnost.

Souhrnně řečeno, hodnocení této popularizační práce závisí na tom, s jakými očekáváními k ní čtenář přistupuje. Pokud doufá, že lépe pronikne do renesanční astronomie, že pochopí dobové problémy a že zjistí, jak Tycho s Keplerem změnili astronomii, čeká ho zklamání. Pokud očekává barvitě líčení exotického světa renesančních aristokratů a renesančních učenců doplněné několika technickými výklady, bude se mu kniha líbit.

Daniel Špelda

Ucho sociální kritiky

Marek Hrubec a kol.: *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha, Filosofia 2008.

Do knihy *Sociální kritika v éře globalizace* jsem se poprvé začel ve vlaku na trati Brno – Oslavany. Trať se v Moravských Bránicích odklání od tahu na Znojmo, mění se v trať zcela lokální a v Oslavanech končí. Cílem cesty byl zámek v Oslavanech, respektive Zámecký pivovar, umístěný v areálu zámku. Říkám to proto, že jsem v rámci ryze lokální aktivity četl knihu o podobách sociální kritiky v globálních poměrech. Pohled na ještě přehlednější a sledovatelné sociální problémy, fenomény a kauzální řetězce na úrovni mikroregionu, regionální trati a malého pivovaru, mohl dodat rozletu sociální kritiky operující v globálním rozpětí všední rozměry a mohl by dodávat jistou zemitou protiváhu. Současně jsem si uvědomil, že určitých věcí a důsledků některých změn si i na dobře známé regionální trati a v téměř domácím pivovaru všimnu až po opakovaných jízdách, návštěvách, pozorováních a ochutnávkách a že důvody některých změn nemusejí být ty, které se nabízejí jako první a téměř evidentní.

Uvedená intelektuální oscilace mi pomohla formulovat otázky, které mohou být příkladem korektivů globálně rozepjaté sociální kritiky, která se soustředí především na sledování nerovností a nespravedlností,

spjatých s globálními ekonomickými změnami. Otázky jsou pouze korektivní, zpřesňující pomůcky. Nemají zpochybnit oprávněnost kritického uvažování o globálních trendech a jejich sociálně ekonomických externalitách, natož pak kritiku globálních trendů z pohledu těch, kteří byli globalizací v různých podobách marginalizováni nebo nesou její důsledky. Jaké jsou?

Otázky „železniční“: Mohou neduhy regionální trati pohnout cestujícího ke kritice problematiky celosvětové železniční sítě? Je možné předpokládat, že evidované regionální neduhy by byly důsledkem globálního trendu změn v železniční dopravě v Austrálii či v Evropě? Může analýza celosvětové železniční sítě a trendů v železniční dopravě ovlivnit stanovisko a podmínky provozovatele lokální trati Moravské Bránice – Oslavany? Je spravedlivé uvažovat s ohledem na globální trend ve vývoji železnic o zrušení lokální trati a donucení cestujících, aby jezdili autobusem (pomiňme, že při návratu z pivovaru uvítáte při hodinové cestě zpět prostý fakt, že je ve vagonu WC) a byli tak jako zákazníci a příznivci železnice marginalizováni?

Otázky „pivovarské“: Mohou globalizační trendy ve světovém pivovarnictví ještě více marginalizovat sociální podmínky tří zaměstnanců malého pivovaru? Jak se mohou tři zaměstnanci Zámeckého pivovaru bránit nepříznivým sociálním dopadům monopolních výhod nadnárodních pivovarských společností? Dopadá dravá činnost expandujících velkých pivovarů, vyrábějících ne příliš lahodné pivo, na prosperitu malých pivovarů a rázovitost chuti piva v mikroregionech? Může být snaha o chuťovou kultivaci spotřebitelů kvalitního piva Zámeckého pivovaru prostředkem kritiky negativních sociálních dopadů, spojených s monopolním postavením nadnárodních pivovarnických skupin? Mohou nadnárodní pivovarské monopoly marginalizovat regionální či místní pivovary? Je spravedlivé, aby malé pivovary platily jinou spotřební daň než výrobci vína, kteří žádnou spotřební daň neplatí a ještě mohou inkasovat dotace? Je udržitelné a spravedlivé rozdílné zatížení pivovarníků a vinařů spotřební daní např. v prostoru EU, když pro zrušení nutnosti placení spotřební daně by stačilo pouhé přejmenování piva na „sladové víno“?

Je zřejmé, že se zde jedná pouze o prototyp vyjasňujících otázek, které se pokou-

šejí naznačit problematičnost sociální kritiky (ta se může týkat bezpočtu sociálních segmentů a současně z nich vycházet), která se pokouší dohlédnout, kriticky myslet globálně i jednat s globální intencí.

Otázky současně naznačují problematičnost a úskalí sociální kritiky, která míří za přehlédnutelné hranice vesnice, mikroregionu, méně přehlédnutelný prostor státu a téměř nepřehlédnutelný sociální prostor kontinentů nebo směrem opačným. Naznačují rovněž existenci napětí mezi globální integrací a národní suverenitou. Problematičnost spočívá v tom, že předmět sociální kritiky může v případě globálních rozměrů zmizet ze zorného pole a ne každý dokáže nazírat globální společenství z pohledu extraterrestricky umístěných kritických satelitů. Současně existuje nebezpečí malého rozlišení, kterému mohou některé pozemské sociální pohyby uniknout nebo mohou být považovány za jevy, u nichž se díky vzdálenému pohledu chybně identifikovala příčina. Pokud by existovala optimální podoba sociální kritiky v éře globalizace, pak by pravděpodobně dokázala spojit jediným obloukem sociální jevy spjaté se Zámeckým pivovarem v Oslavanech i s nadnárodními pivovarskými giganty. Otázkou je, zda je takový pohled možný, k čemu by byly využitelné závěry získané z úvah s takovým rozpětím a zda by případné úpravy sociálních sfér a sociálních segmentů v globálním rozměru byly realizovatelné.

Sborník *Sociální kritika v éře globalizace* natáčí tento problém do ještě trochu jiného postavení. Všimá si těch konstelací, které umožňují profitovat především z globálních ekonomických změn, jež probíhají na úkor skupin, které jsou v souvislosti s těmito změnami marginalizovány a odsouvány na okraj společnosti. Pokouší se čtenáře přesvědčit, že tento pohled je možný, potřebný a nezbytný. Některým autorům se to daří znázornit přesvědčivě, jiným méně. Důvod může být 1) sociální kritika je v souvislosti s globálními efekty *snazší*, protože její aktéři se pohybují ve velkých formátech a vidí velké souvislosti – pak ale mohou snadno klást nadměrné požadavky nebo produkovat nerealistické projekty 2) sociální kritika je v souvislosti s globálními efekty *obtížnější*, protože události malých formátů se mají přesvědčivě spojit s globálními trendy.

Většina textů se nějak dotýká podob střetů mezi globální podobou světového

řádu a národních zájmů, národním soupeřením a transnacionálním kapitalismem, střetů mezi pokusy o globální spravedlnost a pokusy o ukotvení alespoň zdání národní spravedlnosti. V některých případech lze chápat sociální kritiku globálních poměrů jako analogii kritiky národních konfliktů. Přidáním globální sféry však bohužel získáme další konfliktní sféru navíc.

Víme, co je problém, a zdá se, že odlišnosti jsou jen ve způsobech řešení nebo v korektnosti a identifikaci problému, odlišení skutečných a zdánlivých příčin. Ve sborníku mi mezi autory chybí snad jediné stanovisko. Stanovisko, které by nějak bralo v potaz i epistemologický problém: je poznatelná jednoznačná souvislost mezi globálními trendy a lokálními externalitami globalizace? Nedošlo by k marginalizaci např. některých sociálních skupin bez jakékoli vazby na globální efekty, např. pouze v intencích vývoje, přežití či dožití národních států?

Editor sborníku Marek Hrubec shromáždil úctyhodný počet ještě úctyhodnějších badatelů z celého světa, kteří se dle svých specializací a schopností pokoušejí vyrovnat s výše popsaným problémem odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů v éře globalizace. Slovo „odstraňování“ v zastřešujícím názvu by mohlo být chápáno i jako rys pozitivní utopie, hypotetický pokus o odstranění něčeho konstitutivního pro sociální i ekonomickou sféru. Při bližším ohledání některých textů však prosvítá realističtější skepse (Horyna, Keller) vůči některým projektům na odstranění nerovnosti (snad i jako důsledek uvědomění si variant výše zmíněného epistemologického problému) a příklon k první části názvu „sociální kritika“.

Ve sborníku, který již nese v *Edici filozofie a sociální vědy* pořadové číslo 30, se projevuje to, co bychom v parafrázi na výrok německého filozofa Petera Sloterdijka mohli nazvat filozofické „ucho pro naléhavé“. Sloterdijk popisuje v knize *Eurotaoismus* (Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1989) posun od etiky principiálního k étosu naléhavého (jedna z kapitol nese tento název).

Sborník textů pak můžeme chápat jako pokus o postupné a naléhavé odnímání a zmenšování odporu vůči naléhavosti procesů, probíhajících ve světě. Sloterdijk po-

pisuje možnosti zvýšení propustnosti individuí vůči ještě nevyřčeným imperativům nebezpečí, nikoli bezpečné zabetonování se v dosavadním vidění světa, v němž bychom čelili s jasným názorem a svědomím dosud neviděným problémům. Proto by mělo být kritériem sociální kritiky (u Sloterdijka politiky) naslouchání nebezpečí, které by přitom nebylo pouhým kosmetickým důvodem pro získání nové formy důvěryhodnosti. Sociální kritika v globálních poměrech by pak v tom nejoptimističtější pohledu mohla chápat nebezpečí jako moment nového utváření svědomí. Takového svědomí, které by bylo ve funkci sociální kritiky uchem pro to, co je naléhavé. A zdá se, že naléhavých fenoménů je více než dost. Jedním z těch „nepřeslechnutelných“ je odklon pravidel mezinárodního soužití od dlouhodobě vytvářených principů politické demokracie, který nemá daleko k etablování nedemokratického, oligarchického a v posledku nesvobodného uspořádání založeného na vykořisťování, nerovnosti a nespravedlnosti.

Uvedená varianta sociální kritiky by v ideálním případě nenaslouchala pouze vlastním, nezpochybnitelným zásadám, nebyla by pouhým krycím jménem pro neprostupnost svědomí a odvoláním se na skálopevná hodnotová přesvědčení a uspokojení politických nositelů svědomí. Sociální kritika by si před tím, než něco vůbec poví, nechávala něco říkat. Byla by (a znovu dodávám, v ideálním případě) myšlená jako ucho pro sociální a ekonomické nerovnosti v éře globalizace. Pro takové sociálně kritické naslouchání je vhodný mírný odstup od uší ohlušující mobilizace s děsivými počty mrtvých, hladovějících, nemocných či prchajících. Odstup je vhodný proto, že účinná sociální kritika nechce uváděnými počty omračovat, ale případně je rozvážně použít jako médium naléhavosti. Sociální kritik by se mohl stát médiem a uchem pro to, co je nevyhnutelné, naléhavé a nezbytné. O co jiného však může jít v sociální kritice v éře globalizace? Dočtete se ve zmiňovaném sborníku. A není to právě relaxační a moudře konejšivá četba před návštěvou malebného pivovaru.

Radim Brázda